

УДК 339

А. М. Петрук

ІНСТИТУЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ ТА РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ПРИКЛАДІ РОЗВИНУТИХ КРАЇН

Досліджено досвід розвинутих країн щодо розвитку ринку інтелектуальної власності та запропоновано шляхи його вдосконалення в національній системі України. Проаналізовано форми використання державою інституційно-функціонального механізму регулювання розвитку ринку інтелектуальної власності.

Вступ та постановка завдання

Сьогодні здатність до генерації, імплементації та розповсюдження нових знань є основою конкурентоспроможності економіки країни та базовою передумовою прискореного інтенсивного соціально-економічного зростання.

Створення економіки нового типу, економіки знань, надає країні можливості заміни застарілих способів виробництва на більш нові, економічні та ефективні в якнайшвидший термін. В свою чергу це прискорює шлях від ідеї до продукту, а на вищих стадіях надає можливості утворення «ідеї-як-продукту». Саме «ідеї-як-продукт» надає країні можливості незалежно від сировинної бази, родючості ґрунтів, доступу до технологій, географічного розташування, кількості населення та рівня заробітної плати бути конкурентоздатною та економічно процвітаючою. Вже зараз такі «ідеї-як-продукт», наприклад, Facebook, Secondlife, Youtube, Twitter, за капіталізацією перевищують показники промислових гігантів. Адже, зрештою, матеріальна економіка вичерпна, нематеріальна — безмежна.

Дослідження ролі держави в регулюванні відносин, що виникають в процесі утворення, розподілу та використання інтелектуальної власності та у процесах переходу до економіки знань проводились багатьма зарубіжними та вітчизняними вченими: П. Друкера, І. Шумпетера, Т. Сакаїа, Т. Стюарта, Г. Хучека, Р. Андерсена, В. Семиноженка, Б. Маліцького, І. Булкіна, О. Поповича, Т. Шокуна, В. Мунтіана та ін.

Так, у роботі «Перспективи приведення фінансування науки у відповідність із законодавством та потребами інноваційної моделі розвитку економіки», редакційна група на чолі з Б. Маліцьким, аналізуючи емпіричні дані, дійшла висновку про взаємозалежність обсягів фінансування науково-технологічної сфери та типу виконуваних функцій [1].

Проте, у більшості праць мало уваги приділяється побудові інститутів та їхніх функцій, та майже не наводяться рекомендації прикладного характеру.

Метою статті є дослідження досвіду провідних країн світу щодо розвитку ринку інтелектуальної власності та надання пропозицій щодо шляхів його вдосконалення в національній системі України.

Постановка завдання. Проаналізувати форми використання державою інституційно-функціонального механізму у регулюванні ринку інтелектуальної власності.

Аналіз інституційно-функціонального механізму розвитку та регулювання ринку інтелектуальної власності

Система регулювання світового ринку інтелектуальної власності носить багаторівневий характер. Інституційно-функціональні механізми діють на глобальному, регіональному та національному рівнях. Глобальним органом регулювання сфери інтелектуальної власності (ІВ) виступає Всесвітня організація з питань інтелектуальної власності (ВОІВ, WIPO), що входить до системи ООН,

членом якої є і Україна. Основними завданнями ВОІВ є розробка міжнародних законів та норм, діяльність із розвитку та гармонізації законодавчої сфери, норм та процедур у галузі інтелектуальної власності в країнах-членах, надання глобальних послуг у галузі охорони ІВ, заохочення використання ІВ для цілей економічного розвитку тощо. У дещо меншій, але не менш важливій, мірі своє регулювання здійснює Світова організація торгівлі, що головним чином контролює дотримання встановлених правил стосовно торговельних аспектів інтелектуальної власності (TRIPS).

На середньому рівні діють регіональні та субрегіональні установи та організації, які гармонізують та полегшують у країнах-членів процеси розвитку ринків ІВ. На території Австрії, Бельгії, Великої Британії, Греції, Данії, Ірландії, Іспанії, Італії, Ліхтенштейну, Люксембургу, Монако, Нідерландів, Німеччини, Португалії, Сербії, Франції, Швейцарії, Швеції та інших 20 європейських держав свої функції виконує Європейське патентне відомство. Воно має три дирекції, розташовані в Мюнхені, Гаазі, Відні та Берліні і видає патенти, які є чинними на території країн-членів [2]. Гаазька угода про міжнародне депонування промислових зразків поширює свою чинність на територію 35 держав. В Африці діє Африканська організація промислової власності, що включає 11 африканських держав (АРОПС, Хараре). Африканська організація інтелектуальної власності (АО-ІВ, Яунде) чинність своїх патентів і реєстрацій промислових зразків поширює на 14 африканських держав [3].

На теренах колишнього Радянського Союзу для виконання адміністративних завдань, пов'язаних з функціонуванням Євразійської патентної системи та видачею євразійських патентів, створена Євразійська патентна організація (ЕАПО, Москва). Територія дії відомства поширюється на Туркменістан, Білорусь, Таджикистан, Росію, Казахстан, Азербайджан, Киргизстан, Молдову, Вірменію [4].

Не зважаючи на те, що світові та регіональні структури покликані доповнити чи замінити функції регулювання та контролю національних інститутів, вплив останніх є домінуючим у формуванні стратегії та шляхів розвитку національного ринку ІВ. До таких інститутів входять органи виконавчої, законодавчої, судової гілок влади, національні патентні відомства, навчально-наукові інститути, приватні установи та організації. Побудова національної системи регулювання ринку ІВ є прямою компетенцією держави, ефективність синхронного функціонування всіх її елементів здатна прискорити, чи загальмувати процес розвитку всієї економіки.

У більшості країн функції забезпечення реалізації державної політики в сфері розвитку ринку ІВ покладаються, як правило, на органи державної влади: галузеві міністерства та відомства (органи юстиції, внутрішніх справ, економіки тощо). Відповідно органи з регулювання сфери ІВ є підзвітними цим відомствам і входять до їх підпорядкування. Іноді такі органи є незалежними, регулюються окремими положеннями та звітують безпосередньо перед урядом країни, чи президентом. Кількість та компетенція таких органів також може бути різною та регулюватись окремими правовими актами.

У Данії функції забезпечення юридичного регулювання сфери інтелектуальної власності покладено на Комітет з питань авторського права, який має статус консультативного відділу Міністерства юстиції. У свою чергу в системі органів виконавчої влади Данії центральна роль у сфері розвитку ринку ІВ відводиться Міністерству з питань науки, технологій та інновацій, у складі якого діє Датська агенція з питань науки, технологій та інновацій, яка виконує також функції секретаріату для Дослідницьких рад Данії. Саме останні є особливістю Датського інституційно-функціонального механізму та є прикладом вдало збалансованої системи.

Дослідницькі ради Данії беруть участь у визначенні нових дослідницьких трендів, забезпечують професійні дорадницькі функції в галузі досліджень, а також функціонують у якості фондів. Дослідницькі ради є відповідальними за розподіл зовнішніх державних фондів для дослідницьких цілей, а проекти оцінюються провідними науковцями та експертами і схвалюються на основі відкритого конкурсу.

У Данії діють чотири Дослідницькі ради:

- з питань дослідницької політики, котра надає дорадницькі послуги Міністру науки, технологій та інновацій, парламенту Данії та Уряду країни;
- незалежних досліджень, що фінансує дослідницьку діяльність та надає наукову підтримку проектам;
- стратегічних досліджень, яка виконує дорадницькі та фінансові функції;
- координації досліджень, що здійснює координацію державного фінансування досліджень та інноваційних проектів [5, с. 359].

Для моніторингу інноваційних галузей при Уряді Австралії (Міністерстві інновацій, промисловості, науки і досліджень), відповідно до їх кількості, створюються галузеві інноваційні ради (ГІ-Ри), у які входять представники ділових кіл, профспілок та професійних організацій, наукових, науково-дослідних і державних федеральних і місцевих установ. Одночасно з виконанням консультативної функції ГІРи є одним із механізмів ведення діалогу із зацікавленими учасниками ринку з метою його постійного розвитку і вдосконалення. Вони є досить ефективними, сприяють посиленню інноваційної культури промислових груп, заохоченню просування інноваційних ідей і технологій в національній промисловості для забезпечення стійкого економічного росту, збільшенню здатності промислових підприємств формулювати свої пріоритети інноваційної діяльності, розробляти і здійснювати відповідні стратегії, встановленню зв'язків та розвитку співпраці між учасниками інноваційного простору для подолання розриву між бізнесом і науково-дослідною роботою.

Кількість ГІРів та їх членів визначає Міністр інновацій, промисловості, науки і досліджень Австралії відповідно до потреб промисловості та уряду, економічних, екологічних та соціальних пріоритетів. ГІРи мають право консультувати Міністра із пріоритетних інноваційних питань конкретних галузей промисловості, вносити рекомендації щодо інноваційних ідей, подій, підвищення потенціалу суб'єктів інноваційної діяльності, областей, у яких уряд може збільшити свою підтримку, заохочення зростання продуктивності взаємовідносин та зв'язків з іншими органами влади.

Серед конкретних прикладів існування ГІРів можна навести Інноваційну раду екоіндустрії Австралії, Інноваційну раду галузі майбутніх видів виробництва, Інноваційну раду автомобільної промисловості тощо [5, с. 338].

Важливими є питання підпорядкованості контролювальних органів. В Сполучених Штатах Відомство з патентів і товарних знаків, що здійснює охорону об'єктів промислової власності, формально входить до складу Міністерства торгівлі і деякі його дії контролюються цим міністерством, проте фактично є незалежним у своїй діяльності. Керівник (комісар) Відомства, його заступник і помічники призначаються Президентом США за погодженням із Сенатом. Це, відповідно, зменшує вірогідність корупції в процесі призначення посадовців, а також надає Відомству можливості працювати неупереджено та здійснювати контроль незалежно від впливовості підозрюваних.

Крім того, у США діє Національна рада з координації застосування права інтелектуальної власності, до складу якої входять глави найважливіших федеральних урядових агентств, відповідальних за сферу ІВ. Рада складається з представників Департаменту комерції, Департаменту національної безпеки, Департаменту юстиції і Державного департаменту, Служби американського торгового представника і Американського координатора з міжнародного застосування права інтелектуальної власності [6].

В Австрії ринок інтелектуальної власності регулюється Патентною Службою, яка складається із президента, його заступників, постійних і тимчасових членів. Кількісний склад визначається залежно від завантаженості членів Служби. Всі члени Патентної Служби призначаються Президентом Федеральної Республіки.

У Російській Федерації органом, до компетенції якого входить забезпечення регулювання розвитку ринку інтелектуальної власності, є Федеральна служба з інтелектуальної власності, патентів і товарних знаків. Ця служба є федеральним органом виконавчої влади, який здійснює функції контролю та нагляду в сфері правової охорони і використання об'єктів ІВ, патентів і товарних знаків та результатів інтелектуальної діяльності, що залучаються в економічний і цивільно-правовий обіги. Федеральна служба перебуває у відомстві Міністерства освіти і науки Російської Федерації. На відміну від США та Австрії, її очолює керівник, що призначається на посаду і звільняється з посади Урядом Російської Федерації за поданням Міністра освіти і науки Російської Федерації.

Регулювання ринку ІВ у Федеративній Республіці Німеччина здійснює вищий федеральний державний орган — відомство патентів і марок (Патентне відомство). Для здійснення нагляду за товариствами колективного управління авторськими і суміжними правами діє спеціальна Арбітражна палата Патентного відомства, яка у цій сфері також надає допомогу в укладанні авторських договорів, проводить досудове урегулювання спорів, забезпечуючи баланс інтересів суб'єктів авторського права.

Для розгляду спорів у галузі промислового правового захисту в судовому порядку в Німеччині діє Федеральний патентний суд, який приймає рішення щодо скарг проти ухвал органів Патентного відомства. В свою чергу рішення патентного суду можна оскаржити до Патентного сенату Федерального Верховного суду [7]. І хоча в Україні такої спеціалізації немає, судова система захисту

ІВ все ж є досить молодою і поки має право на функціонування в тому форматі, що є.

Окрім вищенаведеного в Німеччині діє регіональна (земельна) інституційна система. На базі місцевих торгових палат та університетів створено 25 патентно-інноваційних центрів і служб, в компетенцію яких входить допомога в реалізації запатентованих виробів. Так, Гамбургський патентно-інноваційний центр укладає договори з місцевими регіональними науковими установами і виступає в якості брокера в інтересах малого і середнього підприємництва. Центр також співпрацює з провідними національними інформаційними мережами, через які комерційно значимі винаходи пропонуються всередині країни та закордон, відслідковуються виконання умов договорів і виплата відповідної винагороди. Фінансування та підтримка таких центрів здійснюється коштом органів місцевого самоврядування. У Північній Рейн-Вестфалії — це земельне міністерство економіки.

У ході розробки стратегій та механізмів розвитку ринку ІВ в Нідерландах було використано кластерний підхід. Вся економіка країни була поділена на десять «мегакластерів»: складальна машино- та приладо-будівна галузі, хімічна промисловість, енергетика, АПК, будівництво, ЗМІ, охорона здоров'я, комерційні обслуговуючі галузі (ОГ), некомерційні ОГ, транспорт.

Оцінка «потоків знань» між кластерами дозволила виявити характерні риси інноваційних процесів. Виявилось, що три кластери (складальна галузь, комерційна ОГ та хімічна галузі) є «нетто-експортерами» знань в інші кластери. При цьому перші два є загальними «експортерами», які передають знання до всіх інших кластерів. Охорона здоров'я та некомерційні ОГ, у яких є потужні установи індустрії знань, також є нетто-експортерами знань, хоча не в такій мірі. Два кластери — будівництво та ЗМІ, є «нетто-імпортерами» знань. Три кластери (АПК, енергетика та транспорт) мають доволі «самодостатній» характер та виробляють знання головним чином для себе [2, с. 380].

Така оцінка дозволила не тільки отримати загальну картину розвитку інноваційних процесів, але визначила головні пріоритети в політиці держави.

В Італії при Міністерстві економічного розвитку створено Фонд технологічних інновацій. Цікавим є цільове призначення фонду, адже згідно із законом він покликаний спрямовувати кошти на пріоритетні галузі промисловості: автомобобудування, електроніка, аерокосмічна промисловість, металургія, хімічна промисловість, агропромисловий сектор та охорона навколишнього середовища [2, с. 370].

Створення комісій або інших консультативних органів на допомогу органам виконавчої влади для підготовки рекомендацій і законопроектів у процесі правових реформ у сфері інтелектуальної власності є сталою практикою.

У Великій Британії органом виконавчої влади, уповноваженим реалізувати державну політику стимулювання розвитку ринку ІВ, є Міністерство у справах бізнесу, підприємництва й регуляторної реформи (Department for Business, Enterprise and Regulatory Reform, DBERR). Окремо від нього, з метою залучення бізнесу й удосконалення структури державного фінансування прикладних досліджень, діє Рада технологічної стратегії (РТС). До складу цього консультативного органу входять керівники найбільших промислових компаній країни, дослідницьких рад, університетів і регіональних центрів технологічного розвитку. З метою прискорення процесу розробки нової наукомісткої продукції та її виведення на світовий ринок РТС надано право самостійно ухвалювати рішення щодо фінансування з державного бюджету невеликих проектів перспективних науково-дослідних та конструкторських розробок в рамках спеціальної квоти в розмірі 5 млн ф. ст. без узгодження з урядовими відомствами [8].

Інституційно-функціональна система органів в Україні, у свою чергу, є досить розгалуженою. У Верховній Раді у складі Комітету з питань науки і освіти діє підкомітет з питань інтелектуальної власності. В судовій владі, представленій судами загальної юрисдикції та спеціалізованими судами, запроваджена спеціалізація суддів у сфері інтелектуальної власності. Діє Судова палата Вишого господарського суду України з розгляду справ про господарські спори, пов'язані із захистом права на об'єкти інтелектуальної власності, а також відповідні колегії у складі місцевих та апеляційних господарських судів.

У структурі органів виконавчої гілки влади у складі Міністерства освіти і науки України в квітні 2000 р. створений Державний департамент інтелектуальної власності. Його основними функціями є: участь у забезпеченні реалізації державної політики в сфері інтелектуальної власності; прогнозування та визначення перспектив і напрямів розвитку ІВ; розроблення нормативно-правової бази функціонування державної системи охорони прав інтелектуальної власності та її організаційне забезпечення.

До сфери управління Департаменту входять державні підприємства «Український інститут

промислової власності», «Українське агентство з авторських та суміжних прав», «Інтелзахист», Інститут інтелектуальної власності і права. При Департаменті створено Консультативну раду з представників усіх творчих спілок України та відомих творчих діячів України. Діє Апеляційна палата для розгляду в адміністративному порядку заперечень проти рішень за заявами на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, топографії інтегральних мікросхем і зазначення походження товарів. З 2005 року в його складі діє Громадська колегія.

Інші функції у сфері регулювання та контролю ринку ІВ також виконують Міністерство юстиції, Міністерство внутрішніх справ, Служба безпеки України, Державна митна служба, Державна податкова адміністрація, Антимонопольний комітет України, Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики, освітні та наукові заклади, що спеціалізуються в галузі ІВ.

На дослідженні проблем практичного та теоретичного характеру спеціалізуються Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності Академії правових наук України, Центр інтелектуальної власності та передачі технологій НАН України, Міжнародний центр правових проблем інтелектуальної власності при Інституті держави і права імені В. М. Корецького НАН України тощо.

Велика кількість органів та організацій є одночасно надбанням та недоліком української системи. Підвітність та компетенція різних органів часто стають проблемними питаннями, що носять політичний підтекст. Одночасно є відсутніми органи, що займалися б стратегічним розвитком ринку ІВ та вирішенням конкретних проблем у розвитку окремих галузей ринку чи окремих адміністративних регіонів.

Висновки

Проаналізувавши інституційно-функціональні механізми різних країн у сфері регулювання та розвитку ринку ІВ, автор рекомендує для вдосконалення інституційної системи України, такі заходи:

— створення Регіональних центрів розвитку ринку ІВ в обласних центрах при торгово-промислових палатах, університетах, науково-дослідних інститутах тощо, покликаних активізувати процеси створення, комерціалізації новацій, їх обміну та вдосконалення в регіонах та на місцях (Німеччина, Австралія);

— застосування за відсутності можливостей фінансування розвитку всього ринку кластерного підходу (Нідерланди, Італія), створення при міністерствах і відомствах служб та відділів, що спеціалізуються на пошуку, координації розробок, фінансуванні та впровадженні новітніх технологій у визначених секторах (кластерах) економіки.

— створення Консультативного органу (ради) із представників найбільших промислових компаній, дослідницьких рад, університетів і Регіональних центрів розвитку і надання їм повноважень самостійного ухвалення рішення про фінансування з державного бюджету невеликих проектів перспективних розробок у рамках квоти без узгодження з урядовими відомствами (Велика Британія, Данія);

— заснування інтеграційного об'єднання, Координаційної ради, до складу якої могли б входити представники всіх зазначених органів та організацій. Голова Координаційної ради та заступники повинні призначатися Президентом за погодженням з Парламентом (США, Австрія). Окрім координації роботи та вирішення системних питань функціонування інституцій до компетенції такого органу необхідно віднести права законодавчої ініціативи в сфері ІВ, визначення та виконання національної стратегії формування нової економіки, створення та розвиток системних об'єктів, на прикладі Силіконової долини у США, технозони Лувейн-Париж у ЕС, Сколково — у Росії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Перспективи приведення фінансування науки у відповідність із законодавством та потребами інноваційної моделі розвитку економіки / [Б. А. Маліцький, І. О. Булкін, О. С. Попович, Т. В. Шокун] // Наука і наукознавство. — 2003. — № 4. — С. 29—40.
2. European Patent Organisation. Legal foundations [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.epo.org/about-us/epo/legal-foundations.html>.
3. Підпригора О. А. Право інтелектуальної власності України / О. А. Підпригора. — К. : Юрінком Інтер, 1998. — 336 с.
4. Евразийская патентная организация [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.eapo.org>.

5. Інноваційна політика зарубіжних країн : концепції, стратегії, пріоритети. Комітет Верховної Ради України з питань науки і освіти та Міністерством закордонних справ України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=48725>.

6. Аналітична довідка стосовно досвіду країн Європи та інших країн, де функції щодо забезпечення правової охорони інтелектуальної власності покладено на органи юстиції. Центр правової реформи і законопроектних робіт. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://legalreform.gov.ua>.

7. Bundes Patent Gericht [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bpatg.de/cms/index.php?lang=en>.

8. Скотт Р. Інноваційна стратегія Великобританії [Електронний ресурс] / Р. Скотт. — Режим доступу:

<http://www.ecsocman.edu.ru/data/889/245/1223/2-scott.pdf>.

Рекомендована кафедрою економіки промисловості і організації виробництва

Надійшла до редакції 29.09.10
Рекомендована до друку 26.10.10

Петрук Андрій Миколайович — здобувач.

Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка